

سیم‌های خاردار بر سر راه پژوهش

در حالی که درخواست ثبت اختراعات به سرعت در حال افزایش است، و حق مالکیت معنوی به گونه‌ای جدی‌تر مطرح شده، پژوهشگران در تلاش‌اند تا حافظ یکی از شرایط اساسی پژوهش، یعنی گردش آزاد اطلاعات باشند.

رنه لُفور

مدیر پیام یونسکو

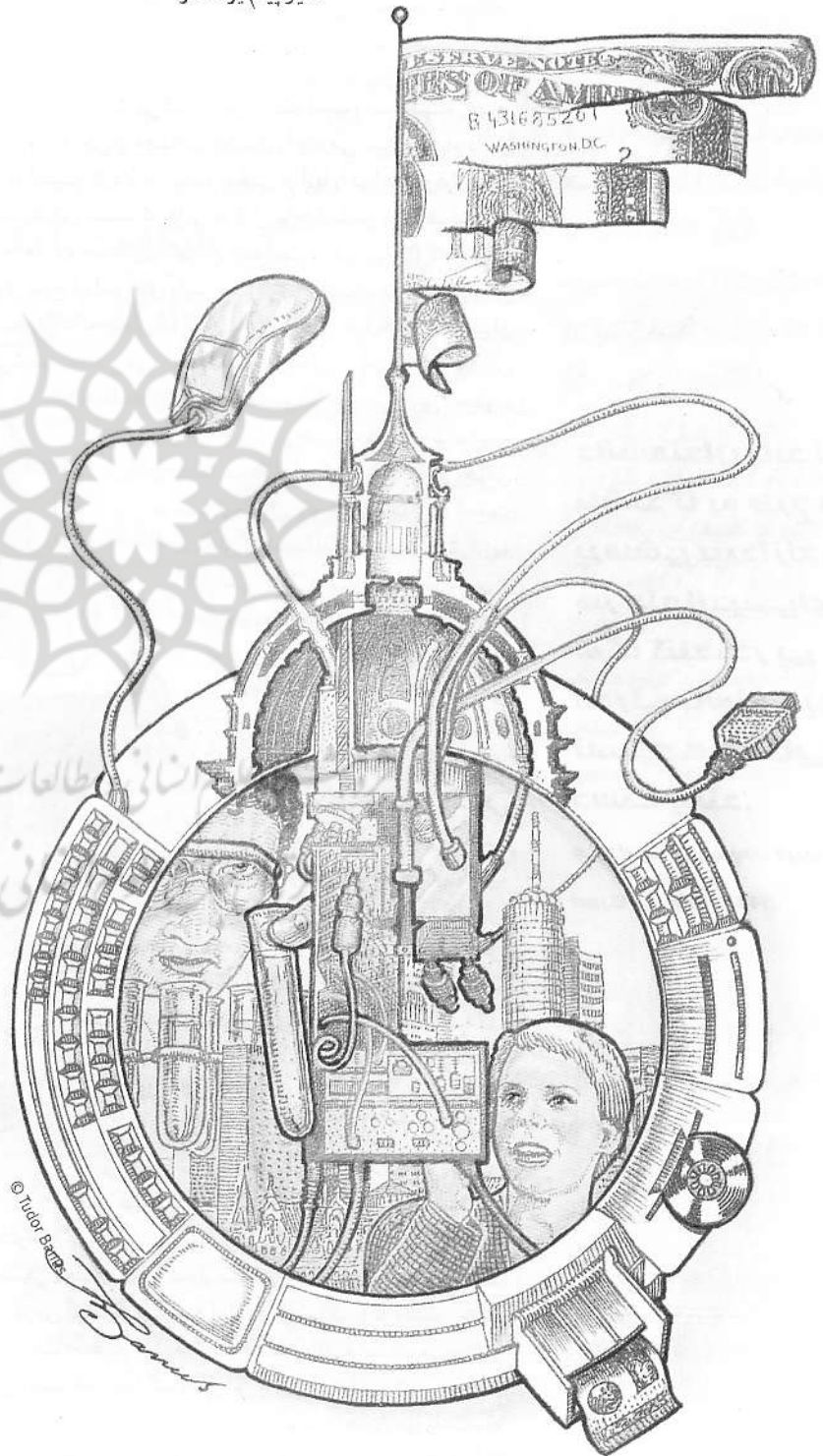
می‌گویید عصری که در آن زندگی می‌کنیم «عصر دانش» است. آیا منظور این است که آگاهی‌ها امروز بهتر و آزادانه‌تر از گذشته در گردش است؟ آیا دسترسی به دانش، که از آزادی‌های اساسی محیط‌های دانشگاهی است، آسان‌تر شده است؟ بدون شک پیشرفت‌های فنی، دسترسی به اطلاعات را آسان‌تر می‌سازد؛ اما گردش دانش تنها به فن‌آوری بستگی ندارد؛ قانون حق مالکیت معنوی نیز محدودیت‌های خاص خود را بر گردش و انتشار معلومات تحمیل می‌کند. «تعادل صحیح» بین مالکیت اختصاصی اطلاعات و انتشار عمومی و رایگان آنها کدام است؟

بسیاری از پژوهشگرانی که فکر می‌کنند آزادی‌شان در خطر است، دست به اقدام‌های جدی زده‌اند. چندی پیش، «مؤسسه فن‌آوری ماساچوست» (MIT)، یکی از بزرگ‌ترین مراکز پژوهشی ایالات متحد آمریکا، اعلام کرد که تصمیم دارد تمام درس‌ها و امکانات آموزشی خود را وارد شبکه اینترنت کند تا همگی آزادانه و رایگان به آنها دسترسی داشته باشند. از سوی دیگر، بیش از ۲۲ هزار دانشمند، از ۱۶۱ کشور، مبارزه‌ای را برای تحریم ناشران آثار علمی به راه انداخته‌اند و برای ایجاد یک «کتابخانه همگانی علوم» بسیج شده‌اند.

مشکلات حقوقی

یکی از این دانشمندان، «مایکل آشورنر»، استاد زیست‌شناسی دانشگاه کمبریج در انگلستان، عقیده دارد: «وقتی همه کارها را ما انجام می‌دهیم چه دلیلی دارد که حق تألیف‌مان را به یک ناشر، که مهم‌ترین هدفش پول درآوردن است، واگذار کنیم. حق اشتراکی که این ناشران برای مجله‌های علمی تعیین می‌کنند چنان سرسام‌آور است که حتی در کشورهای ثروتمند، دسترسی دانشمندان به بعضی از اطلاعات گاهی ناممکن است، تا چه رسد به دانشمندان در کشورهای در حال توسعه.»

در چند سال اخیر، پیشرفت‌های فنی، کنگره آمریکا و کمیسیون اروپا بر آن داشته تا حقوق مالکیت معنوی را تقویت کنند. «سازمان جهانی مالکیت معنوی» (WIPO) و همچنین «سازمان تجارت جهانی»، با استفاده از موافقت‌نامه‌های TRIPS (جنبه‌های تجاری - حقوق مالکیت معنوی)، این اصلاحات را جهانی کردند. از سال ۱۹۹۵ به این سو، هر دولتی که بخواهد روابط بازرگانی داشته باشد، باید از این نظام نوین حقوقی تبعیت کند. این نظام نوین حقوقی چند موضوع حساس را در بر می‌گیرد. برای مثال، مدت زمانی که هر اثر بتواند تحت حمایت قانون (حق مؤلف) یا کپی رایت باشد، و یا نظام استثنای قانونی این حق، که به آن «استفاده مجاز» می‌گویند. (Fair use) به طور کلی، این استثنای قانونی شامل «رونوشت‌های خصوصی» (برای استفاده شخصی، غیر تجاری) و «حق نقل قول» با اهداف علمی، آموزشی یا تحصیلی است. طبق استاندارد سازی بین‌المللی، مدت زمان حفاظت آثار هنری یا فرهنگی از پنجاه سال

به هفتاد سال افزایش یافته است و این به آن معناست که اطلاعات کمتری در عرصه عمومی آزادانه قابل دسترسی است. از این گذشته، سازندگان محصولات رایانه ای، برای جلوگیری و مبارزه با «کپی برداری غیر قانونی» (از نرم افزارها، بانک های اطلاعاتی و غیره) روش هایی فنی ابداع کرده اند. این روش ها مانع می شوند که کاربران، از حق قانونی خود در چارچوب «استفاده مجاز» بهره مند شوند، بدتر اینکه عمل به این روش ها و اقدامات فنی نیز می تواند مشکلات حقوقی به بار آورد. به زودی هر کس که بخواهد از کپی رایت به طور مشروع استفاده کند، ممکن است تحت پیگرد قانونی قرار گیرد.

به طور کلی، امروز ما شاهد گسترش حوزه اطلاعات و معلوماتی هستیم که نیازمند حفاظت هستند. فن آوری زیستی، ژن های انسان، و حتی سلول های بنیادین به زودی وارد این حوزه خواهند شد و بدین ترتیب محدودیت های بسیار سنگینی برای پژوهش در زمینه علم ژنتیک ایجاد خواهد شد. «روش های تدریس» و بانک های اطلاعاتی نیز همین وضعیت را دارند. از چندی پیش، حتی شاهد تلاش هایی برای حفاظت از ایده ها و الگوریتم ها (قوانینی که برای حل مسائل به کار می روند) بوده ایم، که هنوز به موفقیت نینجامیده است.

برای مثال شرکتی بزرگ مثل British Telecom درخواست کرد که صاحب امتیاز «فوق متن ها» باشد. دیگران نیز تقاضاهای مشابهی در حوزه چند رسانه ای داشته اند. هرچه اعطای این گونه امتیازات بیشتر شود، پژوهش ناپیوسته تر و طبقه بندی شده تر می شود. پیامد این وضعیت کاهش آزادی پژوهشگران است. خطر این پدیده آن است که حق مالکیت معنوی به قدری جدی دنبال شود که مبادلات آزاد علمی از لحاظ حقوقی به مخاطره بیفتد. مثلاً یکی از استادان دانشگاه پرینستون، از ترس اینکه صاحبان صنعت ارتباطات

او را به دادگاه کشانند، از تدریس برخی از فنون رمزگذاری نرم افزارها صرف نظر کرد، یا دانشجویی در مؤسسه فن آوری ماساچوست از استادش خواست که پیش از خواندن پایان نامه اش، توافق نامه ای مبنی بر اینکه اطلاعات نوشته شده در پایان نامه اش محرمانه بماند، امضا کند!

در برابر این دگرگونی ها، زمان آن رسیده که از خود پرسیم حق مالکیت معنوی چه کاربردی باید داشته باشد. در واقع، هدف اصلی این است که اطلاعات و اختراعات در تمام جهان پخش شود، و در عوض جامعه بپذیرد که از مؤلفان برای دوره ای محدود حمایت کند. تمایل به حفظ تعادل میان منافع عمومی و منافع مخترعان در محدودیت زمانی حفاظت از اثر و در اصل استفاده مجاز عینیت یافته است.

مباحثه میان طرفداران افزایش مدت حفاظت از آثار و اطلاعات علمی و کسانی که می گویند جامعه نیازمند دسترسی آزادتر، جهانی تر و کم هزینه تر به دانش است روز به روز در حال افزایش است. این بحث ها نشان دهنده تلاش برای دستیابی به توافقی اجتماعی است برای دستیابی به آنچه عموم از آن به عنوان «جامعه دانش محور» یاد می کنند.

در دنیایی که دانش در آن جهانی شده است، این بحث برای کشورهای در حال توسعه که فقط سه درصد از مجموعه حقوق

انحصاری اختراعات را در اختیار دارند، موضوعی حیاتی است. در ۱۹۹۹ گزارشی «برنامه سازمان ملل متحد برای توسعه» (UNDP) تأکید شده بود که «محکم تر کردن قوانین مربوط به حق مالکیت معنوی راه ورود کشورهای در حال توسعه را به عالم دانش می بندد». در این گزارش همچنین آمده بود: «کاربرد بی رحمانه قانون حق مالکیت معنوی باید بازبینی و متوقف شود.»

در حالی که نتایج تحقیقات پژوهشگران کشورهای صنعتی روز به روز بیشتر محافظت می شود، در کشورهای فقیر دسترسی همکاران این پژوهشگران به اطلاعات علمی ضروری برای تولید محصولات به منظور رفع نیازهای کشورشان کمتر می شود. به عنوان مثال وابستگی کشورهای فقیر به داروهای وارداتی گران قیمت و غیر قابل دسترسی برای جمع کثیری از مردم، روز به روز بیشتر می شود.

از سوی دیگر، اطلاعات علمی ای که در کشورهای در حال توسعه از دیرباز از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است، آزادانه در دسترس پژوهشگران کشورهای غربی قرار می گیرد و از آنجا که قانون، حق انحصاری اختراعات دانش سنتی و بومی را به رسمیت نمی شناسد بعضی پژوهشگران از این فرصت استفاده کرده و آنها را به نام خود ثبت می کنند. بنابر گزارش ۱۹۹۵ برنامه توسعه ملل متحد به دو پژوهشگر مرکز پزشکی دانشگاه «می سی سی پی» حق انحصاری استفاده از زردچوبه برای درمان زخم ها داده شده، در حالی که این روش درمانی هزاران سال است که در هندوستان به کار می رود. برای لغو این امتیاز می بایست شواهد نوشتاری محکمی برای اثبات این ادعا آورده می شد که برای این منظور از متنی سانسکریت و قدیمی استفاده شد!

برخی از سازمان ها، مثل «گروه مشاور برای پژوهش های بین المللی در زمینه کشاورزی» پیشنهاد می کنند که در ازای به ثبت رسیدن یک اختراع در «سازمان جهانی مالکیت معنوی»، از مخترع مالیات گرفته شود تا با این درآمد، بودجه گسترش پژوهش هایی که به نفع همه مردم دنیاست تأمین شود. اگر در سال ۹۸ برای هر اختراع، صد دلار مالیات گرفته می شد، ۳۵۰ میلیون دلار به دست می آمد، مبلغی که بسیار بیشتر از بودجه سالانه MIT (۲۲۶ میلیون دلار) بود. به طور کلی، چارچوب قانونی حق مالکیت معنوی باید دسترسی به همه اشکال دانش را آسان تر کند، زیرا این دسترسی به وضوح به نفع همه است.

این موضوع در دستور کار اجلاس جهانی «جامعه اطلاعاتی» در سال ۲۰۰۳ قرار خواهد گرفت.

www.unesco.org/webworld/observatory

www.publiclibraryofscience.org

گزارش برنامه سازمان ملل متحد برای توسعه، درباره توسعه انسانی، ۱۹۹۹.

**دانشگاهها
و موسسات
آموزشی ای که
از بودجه عمومی
تاسیس شده اند،
بیش از آنکه
استعدادهای
طبیعی انسانها را
پرورش دهند، آنها
را محدود می کنند.
باروخ اسپینوزا - فیلسوف
هلندی (۱۷۳۲-۱۷۷۷ میلادی)**

۱. طبق گزارش «سازمان جهانی مالکیت معنوی»، از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ اختراعات ثبت شده در جهان دو برابر، و درخواست دریافت حق انحصاری برای یک اختراع ۹ برابر شده است.